

МІФОПОЕТИКА ФРІДРІХА ГЕББЕЛЯ В РЕЦЕПЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Міфорецепція і міфотворення Фрідріха Геббеля розміщується між двома полюсами: між активним використанням та, одночасно, відчуженням міфу. Звернення до міфології стає для митця «загальною лінією розуміння речей» (Л.Лосєв), творчим вектором, спрямованим до стародавніх і водночас завжди актуальних мотивів та символів, що визначають семантичний простір драматургії митця. Домінантою художнього світу письменника є міфопоетика, а творчим методом – міфологізація. Міф у його мистецькому спадку виступає парадигмою художньої свідомості, способом реалізації естетичних прагнень, найбільш адекватною формою вираження синтезу філософії, науки і мистецтва. На особливість поетики Ф.Геббеля, що ґрунтується на міфорецепції та міфотворенні, постійно звертали увагу критики, від перших, сучасників письменника, до літературознавців нашого часу. Сучасники Ф.Геббеля з їх прагматичним світоглядом, як правило, не розуміли міфологізм драматурга, почасти акцентуючи містичну спрямованість його творчості у критичному плані (наприклад, Ф.Грільпарцер писав у щоденнику про «містичний туман» (*mystischer Nebel*) Геббелевих драм).

Однак, уже на початку ХХ ст. дослідники відмічали міфологічну спрямованість поетики митця як її самобутність та позачасову філософічність, як орієнтир для подальшого розвитку європейської драматургії. Одним з перших систематичних досліджень художнього спадку Ф.Геббеля були роботи Отцеля Вальцеля («Драми Геббеля» (1909), «Фрідріх Геббель і його драми» (1919)). Автор розглядав життєвий і творчий шлях письменника у контексті сучасного йому політичного та суспільного життя, провідними тенденціями яких був «перехід від індивідуалізму кінця ХVІІІ ст. до політики державності ХІХ ст.», яка чітко позиціювала особистість у державі [8, с. 6]. Услід за письменником, О.Вальцель поділяє його драматичну творчість на два періоди, визнаючи «поворотним пунктом» (*Wendepunkt*) трагедію «Прод і Маріамна». Твори, написані до неї, сам автор називає «вулканічними і кривавими», однак їх вогонь був справжнім, а кров – його власна. У цих драмах «світло зображувалося через тінь», а примирення не входило в їх коло. У творах другого періоду автор виходить за власні межі, його горизонт розширюється, драми отримують безцінне освячення. Прекрасне примирення, наскільки воно взагалі можливе у драмі, здійснюється в індивідуумах, тоді як конфлікти вирішуються у загальному масштабі [8, с.69]. Таким поділом драматург, за словами О.Вальцеля, вказує на розвиток своєї творчості «від метафізики до визнання реального досвіду» [8, с.70]. Виходячи з цього опису, ми можемо констатувати, що в основі поділу драматичної творчості Ф.Геббеля на два періоди лежить його технологія «опрацювання» міфу: містичне спрямування –

у першому періоді та історичне – у другому. Драми Ф.Геббеля, що ґрунтуються не на власному матеріалі, а на давніх поетичних розповідях чи драматизаціях, за словами О.Вальцеля, надають їм нового розуміння, намагаючись осягти «справжній смисл стародавньої історії» й розкрити «душевні передумови», які пояснюють історичний процес [8, с. 78].

Дослідження творчості Ф.Геббеля середини ХХ ст. проходило у напрямку «соціально-історичного аналізу», мета якого була відкрити «новий погляд» на філософсько-історичний аспект творів митця. Незважаючи на значну поляризацію критичних досліджень, більшість з них визнають метафізичні та духовно-історичні домінанти художнього спадку митця, акцентують увагу на понятті божественного та особистому ставленні письменника до Бога й християнства.

Розглядаючи драми Ф.Геббеля у контексті впливів та наслідувань Альберт Марте Вагнер у дисертаційній роботі «Драма Фрідріха Геббеля» (1952) підкреслює, що у художньому спадку письменника часто знаходимо численні посилання на місця з Святого письма, як і взяті з Біблії порівняння і образи, припускає, що «Геббелева драматична муза добровільно знаходилася під впливом Біблії» [7, с.3]. Разом з тим науковець робить висновок, що зазначений вплив не є глибоким, як слід би було очікувати від старанного вивчення Святої книги, біблійні відголоски у драмах письменника мають переважно мотивну, рідше стилістичну природу. Указуючи на конкретні перегуки з біблійними мотивами у таких творах як «Юдїть», «Геновева», «Марія Магдалина», «Агнеса Бернауер», «Ірод і Маріамна», «Нібелунги», «Димитрій», А.М.Вагнер наголошує на глибокій релігійній натурі письменника як невід'ємній складовій його «внутрішньої людини», що й стало підґрунтям значного впливу Біблії на творчість письменника. Дослідник зазначає, що Ф.Геббель, як більшість митців, сприймав релігію без будь-яких конфесійних чи церковних домішок як «безпосередню свідомість божественного, як ми її знаходимо у собі самих чи у світі» [7, с.7]. Релігійність письменника походила не з Біблії, а з навколишньої природи, яка спонукала його споглядати та аналізувати все, що його оточувало. У творчій натурі письменника постійно жило відчуття внутрішньої причетності до найвищої сили, до світової волі, до усього духовного, що діє в людині і над нею.

Бено фон Візе у книзі «Німецька трагедія від Лессинга до Геббеля (1969), представляючи всю німецьку драматургію ХVIII – ХІХ ст. як рух від «виправдання бога (теодіцея) до його заперечення (нігілізм), розглядає творчість Ф.Геббеля в контексті еволюції німецької ідейної драми. Науковець відмічає, що трагедія ХІХ ст., долаючи у своєму нігілізмі прагматизм Г.В.Ф.Гегеля («все дійсне – розумне, а розумне – дійсне»), посилаючись на філософію ідеалізму й романтизму, розвивала трагічне світосприйняття, пов'язане з ідеєю Божественного. Це дозволило художній словесності досягти нових висот у своєму розвитку, кульмінацією якого стала драматургічна

творчість Ф.Гebbеля, яку дослідник розглядає як «останню фазу в історії німецької трагедії» [9, с.537].

Християнське спрямування міфологічних драм Ф.Гebbеля Б.фон Візе ставить під сумнів, оскільки в них відсутнє божественне примирення в «містерії розколу душі і світу» (*Mysterium der Entzweiung von Seele und Welt*). Драматург, за словами дослідника, відхиляє християнську ідею «Божої милості», його бачення одиничної душі обмежується усвідомленням її успадкованої гріховності. Авторська концепція трагічного полягає у тому, що людина вирішує жити без будь-якої надприродної милості, покладається на власні сили, а не на християнські поняття гріха, смиренності та милості, які, на думку Ф.Гebbеля, «руйнують фундамент людства». Дослідник акцентує той факт, що ідея трагічного в теорії й поетиці Ф.Гebbеля ґрунтується на тому, що відносини між людиною і Богом завжди носять трагічний характер і можуть тлумачитися лише через призму трагічного. Ф.Гebbель називав людину «Божим болем», а Бога відповідно - «болем людським». Ф.Гebbель розглядає трагічне, за словами Б.фон Візе, як «містерію протиріччя» (*Mysterium des Widerspraches*), яку людина не може ні пояснити, ні відмінити, а повинна сприймати як останній факт, який треба пережити, свідомо чи несвідомо витримати «у діянні й стражданні» {in *Tat und Leiden*). Таким чином, Геббелеве погракування трагічного розміщується «між нігілізмом і міфом» (*zwischen Nihilismus und Mythos*), де нігілістичне є трагічним, оскільки втрачає все постійне і дійсне [9, с.554].

Біргіт Феннер у монографічному дослідженні «Фрідріх Геббель між Гегелем і Фройдом» (1977), розміщуючи творчість драматурга між двома координуючими полюсами, задає не лише історичну перспективу. Дослідниця представляє твори Ф.Гebbеля як конфліктний матеріал, автор якого виступає в ролі аналітика. Центральне значення для їх інтерпретації мають поняття філософії релігії та психоаналітичної теорії, що пов'язують матеріал, його розуміння Ф.Геббелем та інтерес сучасників до нього. На думку авторки, основи Геббелевої критики віри в гармонію, характерної для ХІХ ст., зрозумілі: вони проєктуються на недовіру до прогресу та революції. Історія відображається в них як «жертвенні зв'язки», в яких «господар» панує над «наймитом», «розум» рад «природою», чоловік над жінкою, об'єктивний процес над свободою суб'єкту й робота над обіцянками щастя. Наслідком того, як Б.Феннер демонструє на основі теорій Г.В.Ф.Гегеля й З.Фрейда, є постійне повторення процесу гноблення й витіснення. Драми Ф.Гebbеля, як і діючі в них жіночі образи, протестують проти розвитку світової історії, що веде до катастрофи. Підґрунття та причини указаної катастрофи мають доісторичний міфічний характер, в їх основі - боротьба статей, жертвами якої у першу чергу стають жінки. Пантрагічний мислитель демонструє у драмах патологію патріархально-буржуазного суспільства, «жертви примусових процесів і стосунків [...] через своє «загальне» пояснення смерті, закладеної у народженні, й марності будь-яких дій» [1, с.246].

Першою ґрунтовною спробою дослідити й систематизувати міфологічну спрямованість творів німецьких письменників була праця Ф.Штріха «Міфологія в німецькій літературі від Клопштока до Вагнера» (1970). Автор звертається до проблеми міфорецепції в епоху німецького романтизму, до ідеї створення «нової міфології», намагаючись розмежувати історію, міф і літературу. Драми Ф.Геббеля науковець аналізує у розділі «Міф і історія», вважаючи драматурга представником «школи історичної критики, котра намагалася звільнити міф від фантастичних та релігійних уявлень» [5, с.444].

Ф.Штріх стверджує, що погляди Ф.Геббеля на християнство як на міфологію співпадали з позицією Д.Ф.Штрауса (драматург наполягав на тому, що це його власні думки), котрий, визначаючи природу релігійного в «Житті Ісуса», писав, що релігія - це не правда, але й не брехня, а щось особливе. Цим особливим є міф, тобто неісторична оповідь, в якій релігійна спільнота бачить складову священного обґрунтування свого способу життя й мислення, оскільки міфи абсолютно виражають основоположні почуття й уявлення даної спільноти. Ф.Штріх наводить ідеї Ф.Геббеля, що все те в релігії, що виходить за рамки загальнолюдського, є міфологією. Така різко критична позиція, на думку дослідника, значною мірою відрізняла Ф.Геббеля від прихильників романтичної концепції міфології, як і від символістів, чиї «найпотаємніші» міфологічні зв'язки він також не визнавав. У підтримці індійської міфології митець стояв на стороні Й.В.Гете, однак другу частину «Фауста» критично називав «міфологічною процедурою духу» (*mythologische Prozedur des Geistes*). Ф.Геббель, за словами Ф.Штріха, взагалі не позиціював міфологію у поетичному мистецтві, вважаючи міфологічне непоетичним, оскільки воно «не має меж і не повинне їх мати» [5, с. 543]. У своїх міфологічних трагедіях, на думку дослідника, драматург намагався показати, як християнство, тісно переплітаючись з язичництвом, створює новий світ. Для цього Ф.Геббель використовував давньогерманські та християнські елементи, однак уникаючи того, щоб його поезику вважали занадто християнізованою.

Герберт Кайзер у ґрунтовній роботі, присвяченій драматичним творам Ф.Геббеля, прослідковує вплив провідних філософів доби (Г.В.Ф.Гегеля, Ф.Шеллінга, К.Зольгера, Г.Шуберта) на світогляд драматурга, як і «суспільній та духовних тенденцій доби в їх історичній реальності» [2, с.8]. Головна теза книги «Фрідріх Геббель. Історична інтерпретація драматичних творів» (1983) це те, що трагедії Ф.Геббеля корелюють з філософією раннього Ф.Ніцше, його пантрагізм є способом естетизації світу, згідно якої історія переходить у життя, дії та міф. Г.Кайзер розглядає питання взаємодії міфу та історії у двох сферах. По-перше, науковець намагається визначити статус міфічного матеріалу у творчості Ф.Геббеля. Чи означає він так звану надісторичну константну антропологічну структуру дії та тип поведінки, чи Ф.Геббель (як і Ф.Грільпарцер) передає в «міфічних шатах» актуальні для його часу історичні та моральні проблеми. Зазначені точки зору не можна назвати альтернативними, оскільки, за словами Кайзера, не абстрактна детермінація

людської природи робить міф традиційним, а можливість порівняння культурно-історичного людського досвіду з архаїчними зразками, що збереглися у переказах. Міф не є формою «одягання» чи «перевдягання» актуального матеріалу, він уможлиблює розуміння того, що турбує людей у цей момент, завдяки чому проблема розглядається глибоко та різнобічно. У міфічному матеріалі, на думку науковця, відобразилося багато епох, однак жодна з них не ідентична сучасній. Літературний міф є видатним історичним засобом пізнання, в якому нероздільно поєднано самопізнання, саморозуміння та розуміння чужого [2, с.54]. По-друге, відносини між міфом та історією розуміються в контексті висунутої просвітництвом тези про емансипацію міфу від початку світової історії людства, як її розглядала теологічна філософія від Г.-В.Ф.Гегеля до К.Маркса [2, с.55].

Вагомим внеском у дослідження міфологізму творчості Ф.Гіббеля став міжнародний симпозіум «До актуалізації міфу. «Нібелунги» Ф.Гіббеля» (2006), організований у Весельбурені німецьким товариством імені Ф.Гіббеля. Матеріали симпозіуму (13 доповідей, 4 рецензії) були опубліковані у двох томах щорічника Ф.Гіббеля за 2007-2008 рр. Голова товариства, доктор Моніка Рітцер, відкриваючи симпозіум, назвала літературу «сейсмографом духовного руху часу» не лише у продуктивному, а й у рецептивному аспекті. У цьому руслі науковець продемонструвала, що у трилогії Ф.Гіббеля прочитуються тенденції та передумови нової міфічної образності, яка у кінці ХІХ століття заповонила усі жанри європейського мистецтва й залишилася актуальною до наших часів. У статті «Від міфології до міфу. До модернізації Гіббелевих *Нібелунгів*» (2007) М.Рітцер прослідковує ті творчі процеси, які привели драматурга від традиційного використання міфологічних сюжетів «до експериментальної міфологічної поетики» [4, с.Ю]. Основу міфопоетики Ф.Гіббеля, за визначенням науковця, склали «співзвучність історії ту міфу», повернення дії та персонажів до «індогерманських первісних часів». Порівнюючи їх у культурному аспекті з грецькою міфологією, автор одночасно позиціонує їх історично, в результаті чого історична давнина фігурує у позачасовому плані, отримуючи провідне значення як «первісний світ». Ця тенденція, на думку М.Рітцер, виражається в універсальності дії, яка у Гіббеля розвивається до апокаліптичного фіналу на зразок «Божого суду», ґрунтуючись на антропологічних інтенціях персонажів, що видаються драматургу першочерговими. Йдеться про «дикого Гагена», «хибного Гюнтера». «загадкову Брунгільду» й «не по-людськи жахливу Кримхільду» – персонажів, які у їх театралізованому зображенні презентують основні людські пристрасті. Саме цей факт дозволив М.Рітцер зробити висновок про те, що Ф.Гіббель «в історії убачає міф», що і складає передумови його сучасної адаптації [4, с.12]. У трилогії «Нібелунги» Ф.Гіббель цитує міфологічні мотиви, на кшталт вогняного кільця навколо замку Брунгільди, як і наведені братами Грімм міфологічні контамінації валькірій з усезнаючими норнами. Драматург більшою мірою керується міфологічною свідомістю, що базуються на

природній релігії і володіє міфопоетичним потенціалом. Так, видіння Брунгільди прочитуються у драмі не в прагматичному чи релігійно-філософському смислі, а в поетичному: вона обґрунтовує і попередньо формує міфічні картини, які Ф.Геббель реалізує в останній частині драми.

Проводячи зв'язки з сучасністю у короткому резюме М.Рітцер визначає головні риси міфічних образів як «абсолютне значення людини і її життєвого світу в образному або природному зображенні» [4, с.26].

Юрген Кост, розглядаючи у статті «... німецька нація до сих пір скрізь демонструвала історію не життя, а лише хвороби» – «Нібелунги» Ф.Геббеля у сучасному контексті» (2007) названу трилогію, ставить під сумнів твердження драматурга, що трансформувати германський епос у драматичну форму було неважко, оскільки автор епосу був «драматургом від маківки до пальців ніг», «всі моменти трагедії були надані епосом», а його власне завдання полягало лише у тому, щоб «розділити їх на драматичні ланцюги й, де потрібно, передати поетично» [3, с.34]. На думку науковця, Ф.Геббель у трилогії «Нібелунги» виступив у значно більшій ролі, ніж «перекладач вищого» (*Dolmetscher eines Hdheren*) чи «рупор давнього автора» (*Sprachroh des alten Dichters*), він став творцем нового літературного твору, який, як і кожен інший, є породженням свого часу, «пропозицією його референції та порозуміння» [3, с.35].

Гарген Томсен у статті «Цитати, фрагменти, палімпсести міфу про Нібелунгів у постмодерному ланцюгу використання» (2007) наголошує на сучасному «ренесансі» літературного кола міфів про Нібелунгів, які багато десятиліть тому зникли з суспільної свідомості, будучи певним чином табулізовані. Аналізуючи чисельні сучасні інсценізації міфу про Нібелунгів, дослідник відмічає, що міф у них більше не існує як ціле, а виявляється у формі цитат та ремінісценцій як одиничні характерні сцени чи картини (боротьба з драконом, спис у спині Зіґфрида, палаючий зал у замку Етцеля) [6, с.73]. Відродження міфу автор статті пов'язує з кризовою ситуацією у суспільстві, непевністю за майбутнє, що змушує людей шукати порятунку у національній та релігійній ідентичності. Відповідно цього постає запитання: чи функціонує міф про Нібелунгів ще сьогодні як смисловий та ідентифікуючий національний міф. На думку Г.Томсена, для стверджувальної відповіді немає жодних ознак, оскільки, міфи не містять у собі ні ідеологічного ні національного змісту. Будучи палімпсестами історії культури, міфи переписуються заново кожною новою епохою, отримуючи той зміст і образність, які необхідні й актуальні певному часу. Одночасно міф містить у собі загальний досвід людства, що уможливорює виникнення нових інтерпретацій, «створюючи діалектичні зв'язки між палімпсестом й переписаним текстом, що, власне, й складають міф» [6, с.83].

У «Нібелунгах» Ф.Геббеля, за словами дослідника, перетнулися дві різні смислові версії міфу, що сформувалися у середині XIX ст. Драматург назвав трилогію саме «німецькою трагедією», акцентуючи в листах національний міф,

який він мав намір «очистити» й зробити придатним для сучасності, використовуючи епітети «німецький» й «національний» як «комерційні» елементи, тобто опортуністично. Успіх його драматизації у ХІХ ст. ґрунтувався на національному аспекті перепису змісту, який автор поєднав з трагічним світовим законом, характерним для класично-романтичного універсалізму. З іншого боку, національно-ідеологічна рецепція міфу про Нібелунгів, що саме набирала популярності у добу Ф.Гевбеля, живилася з «германського міфу», який демонстрував безперервність німецької сутності від архаїчного Германа Черускера до сучасності.

Отже, за висновком німецьких дослідників, Ф.Гевбель сприймав міфологію як ранній період розвитку культури, коли зароджувалися поняття «індивідууму» й «загально-людського», що отримали подальший розвиток в історії людства. Міфологізування є стрижнем драматургічної творчості Ф.Гевбеля, для якої характерні такі риси: використання міфологічних образів і сюжетів, трансформація існуючих міфологічних моделей і створення авторського міфу. Головною метою міфотворчості митця науковці вважають постійні пошуки й «реконструкцію» одвічних моделей людського буття й глибинних архетипів людської психіки, що стали не лише підставою для літературного експерименту, але й домінантною рисою його соціального позиціонування. Письменник використовує міф як джерело сюжетів та мотивів, як форму вираження певної ідеї та як жанрову категорію. У зверненні до міфу Ф.Гевбель шукає нову модель системної інтеграції сучасного індивідууму, оскільки саме архаїчний міф демонструє первісний взаємозв'язок одиничного й цілого, виступаючи у ролі матриці для дії, що намагається його відновити. Міф як модель трансреального зв'язку загального й одиничного, історії та індивідууму, має перевагу в тому, що стверджує тотальність і універсальність імпліцитно, не посилаючись, як релігія, на трансцендентну інстанцію.

Поєднуючи антропологію, психологію, міф та історію, Ф.Гевбель надавав міфології значення фундаменту людського роду й окремого індивідууму, використовуючи її як психологічну мотивацію дії й образів своїх трагедій.

Література

1. Fenner B. Friedrich Hebbel zwischen Hegel und Freud / Birgit Fenner. - Stuttgart: Klett-Cotta, 1979.-278 S.
2. Kaiser H. Friedrich Hebbel. Geschichtliche Interpretation des dramatischen Werks / Herbert Kaiser. - Munchen: Vilhelm Fink Verlag, 1983. - 218 S.
3. Kost J. „... daB die deutsche Nation bis jetzt uberall keine Lebens-, sondern nur eine Krankheits-Geschichte aufzuzeigen hat" - Hebbels Nibelungen-Trilogie im zeitgenossischen Kontext / Jiirgen Kost // Hebbel-Jahrbuch 62/2007. [Hrsg. von M.Ritzer und H.Thomsen]. - Heide: Boyens, 2007. - S. 33-67.
4. Ritzer M. Von der Mythologie zum Mythos. Zur Modernitat Hebbels *Nibelungen* / Monika Ritzer // Hebbel-Jahrbuch 62/2007. [Hrg von M.Ritzer und H.Thomsen], - Heide: Boyens, 2007. - S.7-33.

5. Strich F. Die Mythologie in der deutschen Literatur von Klopstock bis Wagner / Fitz Strich. - Band II. - Bern und Munchen: Franke Verlag, 1970. - 490 S.
6. Thomsen H. Zitate, Fragmente, Palimpseste von Mythos. Die Nibelungen in der postmodernen Verwertungskette / Hergen Thomsen// Hebbel-Jahrbuch 62/2007. [Hrg von M.Ritzer und H.Thomsen]. - Heide: Boyens, 2007. - S. 67-87.
7. Wagner A. Das Drama Friedrich Hebbels / Albert Malte Wagner. - Hamburg: Verlag von Leopold Voss, 1911. - 523 S.
8. Walzel, O. Friedrich Hebbel und seine Dramen Text. / O. Walzel. - Berlin und Leipzig: B.-G. Teubner, 1919. - 139 S.
9. Wiese B. Die deutsche Tragodie von Lessing bis Hebbel. In 4 Bd. / Benno von Wiese. - Band 4. - Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag, 1948. - 503 S. -

Анотація

У статті розглядаються наукові праці німецьких дослідників, присвячені міфопоетичному аспекту творчості Ф.Гейбеля. Відзначається, що автор надавав міфології значення фундаменту людського роду й окремого індивідууму, використовуючи її як психологічну мотивацію дії й образів своїх трагедій.

Ключові слова: міф, міфологія, міфопоетика, ре міфологізація, рецепція.

Аннотация

Кобзарь Е.И. Мифопоэтика Фридриха Гейбеля в рецепции немецких исследователей. В статье рассматриваются научные труды немецких исследователей, посвященные мифопоэтическому аспекту творчества Ф.Гейбеля. Отмечается, что автор придавал мифологии значение фундамента человеческого рода и отдельного индивидуума, используя ее как психологическую мотивацию действия и образов своих трагедий.

Ключевые слова: миф, мифология, мифопоэтика, ремифологизация, рецепция.

Summary

Kobzar E Friedrich Hebbel's mythopoetics in the reception of German researchers. The article reviews the scientific work of German researchers, dedicated to creative aspects of poetics F. Hebbel. It is noted that the author has provided the foundation mythology value of the human race and separate individual, using it as a psychological motivation for their action and images of tragedies.

Keywords: myth, mythology, mythopoetics, re-mythologization, reception